

مطالعه تطبیقی مصونیت پارلمانی در نظام حقوقی ایران و انگلستان:

با نگاهی به اختیارات پلیس در مواجهه با جرایم مشهود

امید رستمی غازانی^۱

تاریخ ارسال: ۹۸/۶/۶ تاریخ پذیرش: ۹۹/۶/۱۲

از صفحه ۷ تا ۳۵

چکیده

زمینه و هدف: این مقاله درصدد تبیین جایگاه و حدود مصونیت پارلمانی در نظام حقوقی ایران و انگلستان و حدود اختیارات پلیس در مواجهه با جرایم ارتكابی اشخاص دارای مصونیت پارلمانی است.

روش تحقیق: این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی انجام شده است.

یافته‌های تحقیق: مصونیت پارلمانی ماهوی در هر دو نظام حقوقی ایران و انگلستان پذیرفته شده و در هر دو نظام حقوقی مصونیت ناظر به وظایف نمایندگی است، البته در نظام حقوقی انگلستان مصونیت ممکن است علاوه بر نمایندگان شامل دیگر اشخاص شرکت کننده در مذاکرات پارلمانی نیز بشود. مصونیت پارلمانی شکلی نیز هرچند در قانون اساسی مشروطه ایران پذیرفته شده بود، لیکن در شرایط کنونی چنین مصونیتی وجود ندارد. در نظام حقوقی انگلستان نیز مصونیت شکلی پذیرفته نشده است.

نتایج: در صورت مواجهه ضابطان با جرایم مشهود نمایندگان در حدود مصونیت ماهوی آن‌ها، هرچند وصف مجرمانه اعمال آن‌ها به قوت خود باقی است، لیکن ضابطان دادگستری در خصوص شخص برخوردار از مصونیت نمی‌توانند اختیارات ناظر به جرم مشهود را اعمال نمایند، ولی این امر مانع از اعمال اختیار در خصوص شریک یا معاون فاقد مصونیت نیست. در خصوص دیگر جرایم نیز با توجه به عدم پیش-بینی مصونیت شکلی در نظام حقوقی ایران اختیارات ضابطان به موجب عمومات آیین دادرسی کیفری به قوت خود باقی است. مشابه همین وضعیت در نظام حقوقی انگلستان نیز وجود دارد.

واژگان کلیدی: مصونیت، مصونیت پارلمانی، جرم مشهود، اختیارات پلیس.

مقدمه

مصونیت در لغت به معنای ایمنی داشتن آمده است (انوری ۱۳۸۲: ۷۰۸۲). در فرهنگ انگلستانی بلک مصونیت^۱ به معنای «هرگونه استثناء از تکلیف، مسئولیت یا شروع تعقیب است. به صورت خاص این استثناء به مأموران خدمات عمومی و واحدهای دولتی داده می‌شود» (Garner 2009: 817). در مفهوم اعم از مصونیت، همه افراد از حق مصونیت برخوردار هستند و تا زمانی که مرتکب رفتار خلاف قانون نشده‌اند، کسی نمی‌تواند متعرض آنان شود. مصونیت در اصل ۲۲ قانون اساسی در این مفهوم گسترده بکار رفته است. مصونیت در مفهوم عام خود استثنای پذیر است و از جمله این استثنائات می‌توان به تعقیب کیفری در خصوص متهمان به ارتکاب جرایم و اعمال مجازات بر محکومان اشاره نمود. برخی اشخاص با وجود اینکه در حالت عادی می‌بایست مشمول استثنای قسمت اخیر اصل ۲۲ قانون اساسی باشند، لیکن بنا به جهاتی قانون‌گذار آن‌ها را از شمول استثناء، مصون می‌کند و در اینجا مصونیت به مفهوم خاص که از آن تعبیر به «مصونیت قضایی» نیز می‌شود، مطرح می‌گردد. در این مفهوم «منظور از مصونیت، عدم امکان تعقیب مرتکب جرم به دلیل موقعیت سیاسی یا اجتماعی خاصی است که وی از آن برخوردار است. به این اعتبار، مصونیت را مصونیت قضایی هم می‌گویند و مقصود از آن مصونیت در برابر تعقیب قضایی است» (خالقی ۱۳۹۵: ۹۹). از جمله اشخاص برخوردار از مصونیت، اشخاصی می‌باشند که به جهت مصونیت پارلمانی از این مصونیت برخوردار بوده و بدین جهت صلاحیت و اختیارات مراجع ذی‌صلاح (و از جمله ضابطان دادگستری) در مواجهه با جرایم ارتكابی آنان دارای محدودیت‌هایی است.

مصونیت پارلمانی بستری قانونی برای حفاظت نماینده در برابر تعقیب قضایی یا اعمال پلیسی است. فلسفه مصونیت پارلمانی، محافظت از نماینده پارلمان در مقابل اعمال فشار ناروا از سوی سایر مراکز قدرت است (وکیلان ۱۳۹۰: ۱۰۲). مصونیت پارلمانی از زمانی وارد نظام قانون اساسی کشورها شد که مجامع پارلمانی در دنیا

قدرت امروزی خود را کسب نکرده بودند و در تقابل با دیگر قوا، جایگاه ضعیف‌تری داشتند. با سیر تکاملی جوامع بشری، قدرت‌ها به‌سوی تعادل حرکت کرده‌اند و به همین دلیل، در کشورهایی که پارلمان جایگاه واقعی خود را به دست آورد، ضرورت مصونیت نیز کاهش یافت (دادفر ۱۳۳۲: ۴۰؛ شیخ‌الاسلامی ۱۳۸۵: ۱۳۹؛ ضیایی و جلیلی مراد ۱۳۹۳: ۶۴).

مصونیت پارلمانی در نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف حسب مورد به دو شکل «مصونیت ماهوی» (عدم مسؤولیت) و «مصونیت شکلی» (عدم تعرض) پذیرفته‌شده که از اولی تعبیر به مدل انگلستانی^۱ و از دومی تعبیر به مدل فرانسوی^۲ نیز می‌شود (Power 2009: 21). مصونیت ماهوی اشاره به آزادی در رأی‌گیری و آزادی در اظهارات یا در دیگر زمینه‌های مربوط به پارلمان است. به‌موجب مصونیت ماهوی اعضای پارلمان به جهت اظهارات و آراءشان در مجلس دارای مسؤولیت حقوقی نخواهند بود. این مسؤولیت از نظر زمانی مطلق است. در مقابل مصونیت شکلی اشاره به مصونیت از دعوا، بازداشت یا تدابیر تعقیبی و تحقیقی ناظر به رفتارهای فاقد ارتباط مستقیم با پارلمان دارد. در واقع عدم تعرض مواردی را پوشش می‌دهد که عدم مسؤولیت آن را پوشش نمی‌دهد. درحالی‌که مصونیت ماهوی ویژگی رایج در پارلمان‌های دنیا است، مصونیت شکلی در همه کشورها وجود ندارد و در کشورهایی نیز که وجود دارد قلمرو آن متفاوت است. در برخی کشورها مصونیت شکلی مطلق بوده و به تمام جرایم و از جمله جرایم ترافیکی تسری دارد و در برخی نظام‌ها می‌بایست ارتباطی بین رفتار با فعالیت پارلمانی وجود داشته باشد. اثرات تعرض‌ناپذیری نیز متفاوت است و ممکن است از ممنوعیت دستگیری و بازداشت تا ممنوعیت از دعاوی حقوقی و کیفری و تمامی تدابیر مربوط به تحقیق مانند بازرسی منزل و شنود را شامل شود (Hardt 2013: 4).

یکی از تفکیک‌های رایج در خصوص جرم، تفکیک آن به «جرم مشهود»^۳ و «جرم غیرمشهود»^۴ است. این تفکیک در نظام‌های دادرسی‌ای که از مدل بازرسی استفاده

---

1 - British Model
2 - French System
3 - Flagrant Crime
4 - Inflagrant Crime

می‌کنند، رایج است (قاسمی ۱۳۹۷: ۲۳۰)؛ بر این اساس در نظام حقوقی ایران نیز به اقتباس از نظام حقوقی فرانسه جرم به مشهود و غیرمشهود تفکیک شده است. در خصوص اختیارات و صلاحیت‌های ضابطان در جرایم مشهود رویکرد غالب بر این است که اعطای این اختیارات، در واقع تفویض اختیارات قضایی به ضابطان در شرایط استثنایی و خاص جرایم مشهود است. «در جرایم مشهود، مأمور ضابط نماینده دستگاه قضایی و به عبارتی جانشین مقام قضایی است» (گلدوست ۱۳۹۶: ۷۵). «در جرایم مشهود ضابط دادگستری برای کشف جرم و دستگیری متهم در مأموریت‌های خود از اختیارات بیشتری که اصولاً خاص مقامات قضایی است برخوردار است» (اردبیلی ۱۳۸۳: ۲۰۴). ظاهر قانون آیین دادرسی کیفری نیز این دیدگاه را تقویت می‌کند. آن‌گونه که در ماده ۴۴ قانون آیین دادرسی کیفری پس از ذکر تکالیف ضابطان در مواجهه با جرایم مشهود بیان می‌دارد که «... و بلافاصله نتایج و مدارک به دست آمده را به اطلاع دادستان می‌رسانند...» از آنجایی که به موجب بند چهار اصل ۱۵۶ قانون اساسی «کشف جرم» به عنوان یکی از وظایف قوه قضاییه احصاء شده و به موجب ماده ۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری «کشف جرم» بر عهده دادسرا بوده و به موجب بند هشت ماده چهار قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی «کشف جرایم» به عنوان یکی از وظایف نیروی انتظامی در مقام ضابط احصاء شده است، دیدگاه مذکور تقویت می‌شود.

در برخی دیگر از نظام‌های حقوقی و از جمله در نظام حقوقی انگلستان که موضوع مطالعه در این نوشتار است، چنین تفکیکی ملاحظه نمی‌شود. یکی از علل این موضوع را می‌بایست در اختیارات گسترده پلیس انگلستان دانست. اختیارات گسترده‌ای که ریشه در سنت‌های کامن‌لا^۱ داشته و در مقررات موضوعه^۲ انگلستان نیز خود را نشان می‌دهد. در نظام حقوقی ایران، تحقیقات پیش از دادرسی^۳ اصولاً بر عهده مقامات قضایی دادسرا است و در مواردی نیز که اختیاراتی برای ضابطان دادگستری پیش‌بینی شده، باید توجه داشت که اولاً ضابطان تحت نظر مرجع قضایی

---

1 - Common Law

2 - Statute

3 - Pre-Trial

عمل می‌نمایند^۱ و ثانیاً در جرایم مشهود نیز که رأساً اختیاراتی برای ضابطان پیش‌بینی شده است، متکی بر اصل ضرورت است. این در حالی است که در نظام دادرسی کیفری انگلستان پلیس به‌عنوان یکی از کنشگران اصلی (و نه فرعی) و مستقل (و نه وابسته) در مواجهه با جرایم محسوب می‌شود. از این‌رو برای شناسایی و توجیه مداخله پلیس در مرحله تحقیقات مقدماتی نیازی به تمسک به‌عنوان «جرم مشهود» نیست.

در این مقاله ضمن تبیین مصونیت پارلمانی در نظام حقوقی ایران و انگلستان، نگاهی به تکالیف ضابطان دادگستری (و از جمله پلیس) در مواجهه با جرایم مشهود اشخاص برخوردار از مصونیت پارلمانی می‌شود. بر این اساس در ادامه به تفکیک به بررسی موضوع در مصونیت ماهوی و شکلی پرداخته می‌شود.

گفتار اول. مصونیت پارلمانی ماهوی

در راستای تبیین حدود اختیارات ضابطان در مواجهه با جرایم مشهود اشخاص دارای مصونیت پارلمانی ابتدا می‌بایست جایگاه این مصونیت در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان مطالعه و در ادامه شرایط برخورداری اشخاص از این مصونیت مشخص و آنگاه محدودیت‌های ضابطان در مواجهه با این نوع مصونیت مشخص شود.

بند اول. جایگاه حقوقی مصونیت پارلمانی ماهوی

قانون اساسی مشروطه در خصوص مصونیت ماهوی نمایندگان ساکت بود و در نظام حقوقی ایران این نوع مصونیت برای اولین بار به‌موجب آیین‌نامه داخلی مجلس شورای ملی پیش‌بینی شد. در این راستا ماده ۱۷۴ آیین‌نامه داخلی مجلس شورای ملی مصوب ۱۳۴۳ بیان می‌داشت «هیچ‌یک از نمایندگان برای اظهاراتی که در جلسات مجلس شورای ملی یا کمیسیون‌ها می‌نمایند یا رأیی می‌دهند قابل تعقیب نخواهند بود». در ادامه با تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل ۸۶ این قانون به این مصونیت اشاره شد. «نمایندگان مجلس در مقام ایفای وظایف نمایندگی در اظهارنظر و رأی خود کاملاً آزادند و نمی‌توان آن‌ها را به سبب نظراتی

---

۱ - در نظام حقوقی انگلستان نیز به‌موجب جزء سه از بند دو ماده سه قانون تعقیب جرایم ۱۹۸۵ مسؤلیت اجرای تمامی الزامات حاکم بر رسیدگی‌های کیفری تشکیل شده توسط نیروی پلیس بر عهده رئیس دادستانی عمومی است.

که در مجلس اظهار کرده‌اند یا آرایه‌ای که در مقام ایفای وظایف نمایندگی خود داده‌اند تعقیب یا توقیف کرد». در ادامه موضوع مصونیت ماهوی نمایندگان در ضمن تصویب قوانین مربوط به مقررات داخلی مجلس شورای اسلامی نیز تصریح و ازجمله در ماده ۷۵ قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی به این موضوع پرداخته شده است. باوجود تصریح قانون اساسی بر مصونیت نمایندگان مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان در نظریه شماره ۸۰/۲۱/۳۰۳۶ مورخ ۱۳۸۰/۱۰/۲۰ در پاسخ به استعلام رئیس وقت قوه قضاییه با تمسک به پنج استدلال^۱ مصونیت نمایندگان را انکار کرد: «اصل هشتاد و ششم قانون اساسی در مقام بیان آزادی نماینده در رابطه با رأی دادن و اظهارنظر در جهت ایفای وظایف نمایندگی، در مجلس است و ارتکاب اعمال و عناوین مجرمانه از شمول این اصل خارج است و این آزادی منافی مسئولیت مرتکب جرم نیست». لیکن به نظر می‌رسد که اصل ۸۶ قانون اساسی به‌اندازه کافی روشن و در نتیجه بی‌نیاز از تفسیر است. اینکه نماینده مجلس از آزادی اعلام رأی و نظر خود برخوردار است، مطلب جدیدی نیست تا نیازمند اختصاص اصلی از اصول قانون اساسی به آن باشد؛ زیرا آزادی بیان به‌عنوان یکی از مصادیق اصل کلی آزادی، در دیگر اصول قانون اساسی مورد قبول قرار گرفته و همه ملت از آن برخوردار هستند. به دیگر سخن، اصل ۸۶ در مقام اعلام مطلبی بیش از آزادی بیان نماینده و در واقع، اعلام غیرقابل تعقیب بودن او در هنگام استفاده از این آزادی در مقام ایفای وظایف نمایندگی بوده است و تفسیر شورای نگهبان با منطوق اصل ۸۶ قانون اساسی و فلسفه آن مغایرت دارد (خالقی ۱۳۹۵: ۱۰۵ و ۱۰۶).

با توجه به تأیید قانون نظارت مجلس بر رفتار نمایندگان، از سوی شورای نگهبان در سال ۱۳۹۱، صرف‌نظر از ایراد اساسی که به نظریه تفسیری شورای نگهبان از اصل ۸۶ قانون اساسی وارد بوده یا است؛ به نظر می‌رسد شورای نگهبان از نظریه تفسیری سابق خود عدول نموده و به‌نوعی آن را نسخ کرده است؛ چراکه نفس پذیرش تأسیس «هیئت نظارت» برای نظارت بر رفتار نمایندگان مجلس و به‌عنوان مرجع

---

۱ - با توجه به اینکه شورای نگهبان با تأیید قانون نظارت بر رفتار نمایندگان مجلس به‌صورت ضمنی از این نظریه عدول نموده است؛ از این رو بررسی و نقد استدلال‌های مطروحه توسط شورای نگهبان چندان واجد ثمره عملی نیست.

تشخیص مصادیق موضوع اصل ۸۶ قانون اساسی، به معنای قبول ضمنی مصونیت نمایندگان مجلس به جهت اظهارنظر و رأی در مقام ایفای وظیفه نمایندگی و عدم مغایرت قانون مزبور با قانون اساسی است (ناجی‌زواره ۱۳۹۵: ۱۴۶). با توجه به مطالب مطروحه هرچند در برهه‌هایی مصونیت ماهوی نمایندگان مجلس در ایران با تردید مواجه شده، لیکن تصویب قانون نظارت بر رفتار نمایندگان گامی در جهت تثبیت این مصونیت بوده است.

در نظام حقوقی انگلستان نیز مصونیت ماهوی نمایندگان پارلمان به رسمیت شناخته شده و با توجه به سابقه طولانی پارلمان در نظام سیاسی انگلستان که به لحاظ تاریخی از قدمت بیشتری نیز برخوردار است و اتفاقاً مصونیت پارلمانی ریشه در نظام حقوقی انگلستان دارد، مبنای حقوقی مصونیت پارلمانی در انگلستان مبتنی بر حقوق عرفی،^۱ قوانین موضوعه و رویه قضایی^۲ است (European Center for Parliamentary Research and Documentation 2001: 43 & 44; Carroll 2017: 226). اولین جرقه‌های به رسمیت شناختن مصونیت پارلمانی از انگلستان (کشوری که خاستگاه پارلمان مدرن نیز به حساب می‌آید) در کالبد پارلمان‌های جهان دمیده شده است. تنش‌های تندی که بین پارلمان از یک‌سو و پادشاه و دستگاه قضایی انگلستان از سوی دیگر وجود داشت، اکثراً صحنه را بر نمایندگان مردم تنگ و امکان نظارت را از پارلمان سلب می‌نمود. زمانی که مجلس عوام انگلستان لایحه‌ای را مبنی بر محکومیت مسائل شرم‌آور مالی «ریچارد دوم» پادشاه وقت انگلستان در سال ۱۳۹۷ میلادی به تصویب رساند، خشم شاه علیه مجلس عوام برانگیخته شد و «توماس هاکسی»^۳ حامی سرسخت این مصوبه در مجلس عوام را تحت عنوان خیانت به کشور به محاکمه کشاند و او سرانجام به اعدام محکوم شد. اگرچه به دلیل حمایت‌های انعطاف‌ناپذیر مجلس عوام توماس هاکسی اعدام نشد؛ اما صدور حکم اعدام او زنگ خطری بود که پارلمان انگلستان را تکان سختی داد (مشهدی ۱۳۸۸: ۹ و ۱۰). این کشمکش‌ها بعدها نیز ادامه داشت. در درگیری بین

---

1 - Customary law

2 - Precedent

3 - Thomas haxey

پادشاه و پارلمان در قرن ۱۷ میلادی مواردی از مداخله پادشاه در امور مجلس عوام ملاحظه می‌شود. در سال ۱۶۲۹ سه نفر از اعضای مجلس که از عملکرد دولت پادشاه چارلز اول انتقاد کرده بودند و از نمایندگان پیشرو در تحدید امتیازات پادشاهی بودند، دستگیر و به جهت سخنان فتنه‌انگیز^۱ و آشوب^۲ به حبس محکوم شدند. چارلز اول به مدت ۱۱ سال بدون فراخواندن پارلمان به حکومت خود ادامه داد. هنگامی که در سال ۱۶۴۰ پارلمان مجدداً فراخوانده شد او مجدداً در معرض انتقاد و مخالفت قرار گرفت. در واکنش به این موضوع او باهدف دستگیری هدایت-گران ضد سلطنتی به همراه ۴۰۰ فرد مسلح به مقر مجلس عوام رفت. بعد از انقلاب شکوهمند^۳ سال ۱۶۸۸ و در جهت بازتعریف امتیازات سلطنتی و روابط بین پادشاه و پارلمان، پارلمان در منشور حقوق ۱۶۸۹ تصمیم گرفت که از مداخله بیرونی در وظایف خود ممانعت نماید (Carroll 2017: 226 & 227).

به‌موجب ماده نه این منشور «آزادی بیان و بحث یا رسیدگی‌ها در پارلمان نمی‌بایست موجب احضار یا تحقیق در هر دادگاه یا مکانی خارج از پارلمان شود». این قانون دادگاه‌ها را از تحقیق پیرامون مذاکرات پارلمان منع می‌کند و هیچ‌یک از نمایندگان را نمی‌توان به سبب مطالبی که در ضمن مذاکرات مطرح یا کارهایی که انجام داده‌اند، در دادگاه مسئول شناخت. همچنین هر دو مجلس اعیان و عوام دارای صلاحیت انحصاری بر رسیدگی به تخلفات اعضای خود هستند که مانع رسیدگی و دخالت توسط دیگر نهادها است. البته در عمل این دیدگاه تا حدی به جهت توسعه نظارت قضایی^۴ و توسعه دادگاه‌های بین‌المللی تعدیل شده است.

(European Center for Parliamentary Research and Documentation, 2001: 43 & 44)

بند دوم. شرایط برخورداری از مصونیت پارلمانی ماهوی

در نظام حقوقی ایران یکی از مهم‌ترین شرایط برای بهره‌مندی از مصونیت پارلمانی آن است که شخص نماینده مجلس باشد و مصونیت مقرر در اصل ۸۶ قانون اساسی

---

1 - seditious words

2 - tumult

3 - Glorious Revolution

4 - Judicial Review

صرفاً ناظر به نمایندگان مجلس است؛ بنابراین اشخاص دیگر (اعم از رسمی و عادی) نمی‌توانند به جهت اظهارات یا رفتارهایی که در مجلس دارند، به مصونیت پارلمانی استناد نمایند و این در حالی است که در نظام حقوقی انگلستان مصونیت پارلمانی محدود به نمایندگان نیست و مصونیت موضوع ماده نه منشور حقوق نه‌تنها شامل اعضای مجلس بلکه شامل دیگر اشخاص شرکت‌کننده در مذاکرات مجلس نیز می‌شود؛ بنابراین کارشناسان یا دیگر اشخاصی را که سخنان آنان در مجلس یا کمیسیون‌های آن شنیده می‌شود نیز شامل می‌شود (Young & Heath 2012: 17). آن‌گونه که در پرونده‌ای^۱ شخصی از یک وزیر به جهت اظهارات او موجب لطمه به موقعیت حرفه‌ای او شده شکایت کرد، ولی دادگاه شکایت او را به جهت اینکه اظهارات او بخشی از مذاکرات پارلمانی بود، رد کرد (Foster & Ryan 2014: 195). در پرونده‌ای دیگر^۲ اظهارات یک شاهد در یکی از کمیته‌های پارلمان مشمول مزایای پارلمانی دانسته شده و اتهام شاهد به‌عنوان تهمت قابل‌رسیدگی تشخیص داده نشد (Antoine 2009, 264).

در خصوص بازه زمانی که اشخاص به‌عنوان نماینده می‌توانند از مصونیت برخوردار باشند، برخی بر این نظر هستند که این مصونیت از زمانی که نتیجه انتخابات مشخص می‌شود تا آخرین روز دوره مجلس برای نمایندگان برقرار می‌شود (دفتر بررسی‌های حقوقی ۱۳۸۰: ۲۱). لیکن به نظر می‌رسد با توجه به فاصله چند ماهه بین انتخابات و آغاز به کار مجلس جدید، معیار زمانی را آغاز و پایان هر دوره مجلس شورای اسلامی دانست؛ چراکه در صورت پذیرش دیدگاه نخست از یک‌سو قلمرو زمانی برخورداری از مصونیت بیش از دوره چهارساله مجلس می‌شود و از سوی دیگر در فاصله بین اعلام نتایج انتخابات هم منتخب جدید و نماینده فعلی از مصونیت برخوردار می‌شوند.

یکی دیگر از شرایط اساسی برخورداری از مصونیت پارلمانی آن است که رفتار نماینده مجلس در مقام ایفای وظایف نمایندگی باشد و آراء و نظریاتی مشمول

---

1 - Dillon v Balfour (1887) 20 LR Ir 600

2 - Coffin v Donnelly (1881) 44 LT 141

مصونیت است که با وظیفه نمایندگی، ملازمه عرفی داشته باشد (ناجی زواره ۱۳۹۵: ۱۴۷). باوجود آنکه در ذیل اصل ۸۶ صرفاً به اظهار نظر یا رأی دادن اشاره شده، لیکن ذکر این موارد از باب تمثیل و نه حصر است (دفتر بررسی‌های حقوقی ۱۳۸۰: ۳۱). اصل عدم مسئولیت، فقط عمل پارلمانی همراه باهدف پارلمانی را شامل می‌شود؛ فلذا، به محض آنکه گفتار و کردار نماینده جنبه خصوصی و غیرپارلمانی پیدا کرد، حتی اگر در صحن مجلس باشد، اصل مذکور جاری نمی‌گردد و نماینده همانند سایر مردم مشمول قوانین و مقررات عمومی کشور خواهد بود (هاشمی ۱۳۸۴: ۱۲۵).

اصولاً اظهارنظرهایی که در هنگام بررسی طرح‌ها و لوایح در جلسات کمیسیون‌های داخلی یا صحن علنی مجلس صورت می‌گیرد، یا نظراتی که در نطق‌های پیش از دستور یا در زمان بررسی اعتبارنامه‌های نمایندگان یا رأی اعتماد به وزیران یا تذکر، سؤال و استیضاح مطرح می‌شود، در مقام ایفای وظایف نمایندگی صورت می‌گیرد. در مورد سایر اظهارات نمایندگان، باید به اوضاع و احوال خاص هر مورد، اعم از هدف، موضوع و محل اظهار نظر نماینده، تصمیم گرفت آیا مطالب بیان شده که ممکن است به نحوی عنوان مجرمانه داشته باشد، در مقام ایفای وظایف نمایندگی وی صورت گرفته یا خیر؟ (خالقی ۱۳۹۵: ۱۰۴ و ۱۰۵). تبصره ماده ۷۳ قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی در مقام تبیین وظایف نمایندگی بیان می‌دارد «وظایف نمایندگی شامل نطق، بحث‌های داخل دستور، بحث‌های جلسات کمیسیون‌ها، اظهارنظراتی که برای اعمال اصل هشتاد و چهارم (۸۴) قانون اساسی انجام می‌شود و سایر موارد نظارتی و قانونی است». با توجه به اینکه در عمل در تشخیص مصادیق رفتارهای نمایندگان در مقام ایفای وظایف نمایندگی و غیر آن اختلاف‌نظرهای شدیدی وجود داشت، قانون‌گذار در ماده نه قانون نظارت بر رفتار نمایندگان ضمن تأکید مجدد بر مصونیت نمایندگان در تبصره یک آن مقرر می‌دارد «تشخیص مصادیق موضوع اصل هشتاد و ششم (۸۶) قانون اساسی و ماده (۷۳) آیین‌نامه داخلی مجلس با هیئت است». مقصود هیئت نیز هیئت نظارت موضوع ماده یک قانون مذکور است. با واگذاری صلاحیت تشخیص مصادیق اصل ۸۶ قانون اساسی به هیئت نظارت، قانون‌گذار استثنائاً آنچه را در صلاحیت ذاتی مراجع قضایی است

(تشخیص شمول یا عدم شمول مصونیت بر اتهام کیفری نماینده) را بر عهده یک هیئت اداری قرار داده است.

این واگذاری هرچند خلاف اصول است و اساساً امر قضا در اموری که جنبه کیفری دارد در صلاحیت ذاتی و انحصاری مراجع قضایی کیفری است، ولی به اعتبار این که ممکن است نوع تفسیر مرجع قضایی و مجلس از ماهیت و نوع اظهارنظر موضوع اصل ۸۶ قانون اساسی متفاوت باشد، به نحوی که مجلس اظهارنظر نماینده را در حدود اصل ۸۶ و نهادهای دیگر و به خصوص قوه قضاییه و به خصوص در فرضی که مسئولین قوه مزبور موضوع اظهارنظر نماینده باشند، می‌تواند ایجاد اشکال نماید. می‌توان گفت قانون‌گذار برای تضمین اعمال اصل ۸۶ در مورد نمایندگان مجلس تشخیص شمول یا عدم شمول مصونیت بر رفتار مجرمانه را بر عهده هیئت مزبور قرار داده و با این کیفیت باید گفت تعقیب کیفری نمایندگان مجلس شورای اسلامی در مورد اظهاراتی که به سبب نمایندگی به عمل می‌آورند بدون اجازه هیئت مزبور امکان‌پذیر نخواهد بود و در این مورد قوه قضاییه تابع نظر قوه مقننه است (رحمدل ۱۳۹۶: ۱۴۰ و ۱۴۱). پیش‌بینی سازوکار مقرر در قانون نظارت بر رفتار نمایندگان می‌تواند جلوی اقدامات مراجع قضایی را در مواردی بگیرد که مصونیت نمایندگان را نادیده می‌گیرند و اقدامی مثبت در راه تضمین آزادی بیان نمایندگان است (نجفی‌بقا ۱۳۹۲: ۶۵).

حدود صلاحیت هیئت نظارت را می‌بایست محدود به آنچه ممکن است در شمول مصونیت اصل ۸۶ قانون اساسی باشد، تفسیر نمود و نمی‌توان دایره اختیارات هیئت را به تمامی جرایم ارتكابی توسط نمایندگان تسری داد. درعین‌حال که ممکن است در برخی جرایم در خصوص ارتكاب آن در راستای مصونیت اصل ۸۶ تردیدهایی وجود داشته باشد، لیکن در خصوص برخی جرایم نیز تردیدی در خصوص عدم شمول مصونیت وجود ندارد؛ لذا در خصوص جرایم اخیر ضرورتی به طرح پیشین موضوع در هیئت نظارت وجود ندارد. به‌عنوان نمونه در مورد درگیری فیزیکی یکی از نمایندگان مجلس در مردادماه سال ۱۳۹۶ با مأمور راهور پلیس در فرودگاه مهرآباد^۱

یا اتهامات مطروحه در خصوص سوءاستفاده مالی دو نفر از نمایندگان^۱، هیچ سنخیتی بین وظایف نمایندگی با ایراد ضرب و جرح یا اتهامات مالی وجود ندارد و در نتیجه در این موارد ضابطان می‌توانند مطابق عمومات قانون آیین دادرسی کیفری عمل نمایند و مراجع قضایی نیز می‌توانند بدون اخذ نظر هیئت نظارت اقدام به رسیدگی نمایند.

در نظام حقوقی انگلستان نیز مصونیت پارلمانی ناظر به «مذاکرات پارلمانی»^۲ است. «مذاکرات» رفتارهایی رسمی هستند که معمولاً به صورت تصمیم توسط کلیت مجلس گرفته می‌شود. توسعه مفهوم «مذاکرات» می‌تواند شامل انواع رفتارهای لازم برای چنین فرایندی را نیز شامل شود (Hardt, 2013: 104). بند یک ماده ۱۲۹ گزارش کمیته مشترک مزایای پارلمانی ۱۹۹۹ در تعریف مذاکرات پارلمانی بیان می‌دارد که «در راستای اهداف ماده نه منشور حقوق ۱۶۸۹ «مذاکرات پارلمانی» به معنای تمامی صحبت‌ها و رفتارهایی است که در طول یا به هدف یا ضرورتاً به صورت ضمنی در جهت فعالیت پارلمان یا یکی از کمیته‌های آن است» (Joint Committee on Parliamentary Privilege 1999). این کمیته ضمن ارائه چنین تعریفی از مذاکرات پارلمانی، خواهان تصویب آن توسط قانون‌گذار انگلستان است. در این راستا عضو پارلمان ممکن است هر چیزی که فکر می‌کند برای مذاکره لازم است را بیان نماید، صرف نظر از اینکه ممکن است توهین‌آمیز بوده یا اینکه به حیثیت شخص آسیب بزند و به‌هرحال نماینده تحت مصونیت قرار دارد (Hardt 2013: 102). مصونیت پارلمانی در انگلستان مطلق است و از این‌رو شخص برخوردار از آن در خصوص جرایم افترا^۳ یا تهمت کیفری^۴، آشوب^۵، نقض قانون اسرار رسمی، اهانت به دادگاه^۶، تحریک به نفرت نژادی^۷، تحریک به نارضایتی^۸ و مانند آن‌ها دارای مصونیت

۱ - خبر شماره ۸۳۴۵۶۲۱۳ مورخ ۱۳۹۷/۰۶/۰۶ خبرگزاری جمهوری اسلامی

2 - Proceedings in Parliament
3 - Defamation
4 - Criminal Libel
5 - Sedition
6 - Contempt of Court
7 - Incitement to Racial Hatred
8 - Incitement to Disaffection

است (Carroll 2017: 227). در یک مورد شخصی موضوع مربوط به امنیت ملی را در پارلمان مطرح کرد، اما از افشای منبع خبر امتناع کرد. هنگامی که دولت می-خواست تا تحقیقی را در این خصوص آغاز نماید، مجلس به جهت مانع شدن از تهدید نماینده به مصونیت استناد کرد (Munro 1999: 221). البته بدیهی است که هر اتفاقی که در مکان پارلمان اتفاق می افتد به صرف محل وقوع آن در مکان پارلمان، مشمول مصونیت نمی شود. در خصوص بسیاری از جرایم نیز تصور ارتکاب آن‌ها در مذاکرات پارلمانی بسیار دشوار است. جرایمی مانند سرقت، احراق یا جعل گذرنامه از این جمله است (Young & Heath 2012: 17). در این راستا در موردی که شخص شرکت کننده در مذاکرات پارلمانی مورد ضرب و جرح واقع شد، مصونیت پارلمانی مانع تعقیب نشد. در حقیقت جرم ارتکابی «در طول»^۱ مذاکرات پارلمانی به مانند جرم واقع شده «در»^۲ مذاکرات پارلمانی نیست (Young & Heath 2012: 27). برخی حقوق دانان نیز لزوم اصلاح ماده ۹ منشور حقوق را جهت استثناء نمودن جرایم مربوط به فساد^۳ را خواستار شده اند (Nasrawin 2011: 213).

تنها مصونیتی که اعضای پارلمان از آن بهره می برند، آزادی بیان و اقدام آن‌ها در مذاکرات پارلمان است. در غیر از مذاکرات مجلس و حتی در موضوعات مرتبط با وظایف پارلمانی (مانند وظایف مربوط به حوزه انتخابیه خود) عضو پارلمان به مانند دیگر شهروندان است و تفاوت خاصی برای آن‌ها پیش بینی نشده است؛ بنابراین نامه های نگارش یافته از سوی حوزه انتخابیه به وزیر دولت و یا نهادهای عمومی بعید است که توسط دادگاه‌ها از مصونیت پارلمانی بهره مند شود (European Center for Parliamentary Research and Documentation 2001: 44).

یکی از موضوعات مهم در تبیین حدود مصونیت پارلمانی ناظر به مکان رفتار ارتکابی توسط نمایندگان است. در بین حقوق دانان در خصوص این مسئله دو دیدگاه وجود دارد. دیدگاه اول آن است که مطابق نص اصل ۸۶ قانون اساسی، مصونیت نمایندگان تنها ناظر به موارد اظهار نظر و رأی ایشان در مجلس (اعم از صحن یا کمیسیون‌های

---

1 - During
2 - In
3 - Corruption

داخلی) است و نمایندگان مجلس برای اظهارات یا آرای که در خارج از مجلس ابراز می‌دارند و مطالبی که در خصوص مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... در نشریات و یا سخنرانی‌های خارج از مجلس اظهار می‌کنند، مسئولیت دارند و در این راستا چنین استدلال می‌کنند که وضع مصونیت برای نمایندگان حکمی استثنایی و خلاف اصل برابری افراد در برابر قانون و عدالت قضایی است، لذا قائل به تفسیر مضیق اصل ۸۶ قانون اساسی بوده و در نتیجه قائل به اکتفای دایره مصونیت به قدر متیقن اصل ۸۶ قانون اساسی یعنی همان محیط مجلس شورای اسلامی را دارند (صدر ۱۳۸۱: ۶۹). در مقابل برخی دیگر از حقوق‌دانان قائل به عدول از ظاهر اصل ۸۶ و امکان تسری آن به جرایم ارتكابی توسط نماینده (و البته در راستای وظایف نمایندگی) در بیرون از محیط مجلس می‌باشند؛ مانند موردی که نماینده در خارج از مجلس در یک سفر رسمی به منطقه‌ای برای تحقیق در خصوص موضوعی اظهارنظری می‌کند نیز مشمول اصل ۸۶ است (رحمدل ۱۳۹۶: ۱۳۹؛ ضیایی و جلیلی مراد ۱۳۹۳: ۶۹؛ دفتر بررسی‌های حقوقی ۱۳۸۰: ۸). به نظر می‌رسد که ذکر عبارت «در مجلس» در اصل ۸۶ قانون اساسی از جهت غلبه بوده و مکان مجلس موضوعیتی در بهره‌مندی از مصونیت ندارد.

در خصوص نظام حقوقی انگلستان باید گفت که دادگاه تجدیدنظر انگلستان در ضمن رسیدگی به یک پرونده بیان می‌دارد که موضوع اصلی در ماده نه منشور حقوق، آزادی بیان و مذاکره در مقرهای پارلمان و در کمیته‌های پارلمانی است، یعنی در مکان‌هایی که اقدامات هسته‌ای و ضروری پارلمان انجام می‌شود. در بررسی اینکه رفتارهای خارج از مقرهای پارلمان‌ها و کمیته‌های آن‌ها به جهت ارتباطشان با «مذاکرات پارلمانی» داخل در قلمرو مصونیت قرار می‌گیرند، ضروری است ماهیت این ارتباط مورد ملاحظه قرار گیرد و اینکه اگر این رفتارها از مصونیت پارلمانی بهره‌مند نشوند، ممکن است تأثیر منفی بر اقدامات هسته‌ای و ضروری پارلمان داشته باشد؛ بنابراین برای شمول مصونیت پارلمانی محدودیت مکانی وجود ندارد، لیکن ضرورت دارد رفتار نماینده پارلمان در ارتباط با وظایف پارلمانی او باشد.

بند سوم. محدودیت‌های اختیارات ضابطان در مصونیت پارلمانی ماهوی

در تبیین حدود اختیارات ضابطان در مواجهه با جرایم مشهود در بحث مصونیت ماهوی باید ابتدا به ماهیت این مصونیت توجه داشت. برخی حقوق‌دانان بر این نظر می‌باشند که رفتار نماینده مجلس در این مورد جرم محسوب نمی‌شود (دادفر ۱۳۳۲: ۴۰). پذیرش این دیدگاه بدین معنی است که ارتکاب رفتاری که در شرایط عادی برای عموم مردم جرم است، ارتکاب آن از سوی نماینده مجلس (البته در راستای ایفای وظایف نمایندگی) جرم نیست. در صورت پذیرش این دیدگاه در مواجهه ضابطان دادگستری با چنین رفتارهایی، اساساً جرمی به وقوع نپیوسته و در نتیجه هیچ تکلیفی متوجه ضابطان نیست، لیکن دیدگاه فوق چندان با واقعیت مصونیت ماهوی سازگار نیست. در واقع در مصونیت ماهوی وصف مجرمانه عمل به قوت خود باقی است و تنها نکته‌ای که وجود دارد آن است که در راستای تقدم قاعده اهم بر مهم امکان تعقیب و مجازات مرتکب وجود ندارد و بر همین اساس است که اگر در ارتکاب جرم شریک یا معاونی وجود داشته باشد که برخوردار از مصونیت نباشد، امکان تعقیب و مجازات او وجود دارد. همچنین در برخی نظام‌های حقوقی که امکان انصراف از مصونیت پیش‌بینی شده، در این صورت امکان تعقیب و محاکمه وجود دارد. هر چند انصراف از مصونیت به جهت ارتباط آن با نظم عمومی پذیرفته نیست، لیکن بعضاً در نظام‌های حقوقی استثنائاتی نیز ملاحظه می‌شود و از جمله در ماده ۱۳ قانون افترای ۱۹۹۶^۱ انگلستان تحت شرایطی امکان انصراف از حق آزادی بیان توسط نماینده پیش‌بینی شده که خود همین موضوع نیز تأییدی بر ماهیت مجرمانه رفتار مشمول مصونیت است. در واقع آن‌گونه که برخی حقوق‌دانان نیز تصریح کرده‌اند مصونیت ماهوی نمایندگان مجلس در زمره «سبب‌های معافیت از مجازات» است (اردبیلی ۱۳۹۷: ۱۴۰-۱۳۶)؛ با توجه به نکات پیش‌گفته در فرض مواجهه ضابطان دادگستری با جرایم مشهود ارتکابی توسط نمایندگان در چارچوب مصونیت ماهوی پیش‌بینی شده برای آنان امکان «تعقیب» یا «توقیف» نماینده وجود ندارد، ولی این امر منافاتی با تعقیب و توقیف شرکا و معاونین جرم ندارد.

تعقیب یا توقیف، اعم است از بازرسی بدنی، تفتیش محل سکونت، بازجویی یا بازپرسی، زندان کردن و کلاً هر نوع عملی که موجب سلب آزادی و تحدید یا تهدید نماینده بشود (دفتر بررسی‌های حقوقی ۱۳۸۰: ۲۳). به کار بردن واژه «یا» در عبارت «تعقیب یا توقیف» در اصل ۸۶ قانون اساسی حکایت از انفصال دارد، یعنی تعقیب جدای از مسئله توقیف است؛ زیرا چه‌بسا ممکن است عمل تعقیب یا پیگرد قانونی صورت گیرد، بدون آن‌که به توقیف منجر شود (همان، ۳۵ و ۳۶)؛ بنابراین در خصوص جرایم موضوع اصل ۸۶ قانون اساسی اساساً امکان هیچ‌گونه تعقیب کیفری وجود نداشته و در نتیجه ضابطان دادگستری نیز در مواجهه با آن از هیچ‌یک از اختیارات مربوط به جرایم مشهود برخوردار نیستند.

مشابه همین وضعیت در نظام حقوقی انگلستان نیز متصور است. به‌موجب ماده نه منشور حقوق ۱۶۸۹ «آزادی بیان و بحث یا رسیدگی‌ها در پارلمان نمی‌بایست موجب احضار یا تحقیق در هر دادگاه یا مکانی خارج از پارلمان شود». در این ماده از یک‌سو بر ممنوعیت «احضار»^۱ و از سوی دیگر بر ممنوعیت «تحقیق»^۲ تأکید شده و این امر دلالت بر این دارد که نه‌تنها نمی‌توان به جهت اظهارات دارندگان مصونیت پارلمانی آن‌ها را تحت تعقیب و به‌تبع آن تحت توقیف قرار داد، بلکه حتی نمی‌توان اظهارات آن‌ها را به‌عنوان دلیل در دادگاه مطرح نمود (Hardt 2013: 109)، مورد اخیر در حقوق ایران در قلمرو مصونیت ماهوی قرار نمی‌گیرد. البته باید در نظر داشت که در نظام حقوقی انگلستان نیز قلمرو مصونیت پارلمانی محدود به حمایت مطلق از مذاکرات مطرح‌شده توسط اعضای مجلس است و نمایندگان هرگز دارای مصونیت مطلق از اعمال و اجرای حقوق کیفری نیستند.

موضوع مصونیت ماهوی نمایندگان نه در راستای منافع شخصی آن‌ها، بلکه در راستای صیانت از حقوق موکلین آن‌ها بوده و از این‌رو در ارتباط با نظم عمومی است. از این‌رو حتی در فرضی که نماینده به هر دلیلی به نماینده بودن خود و ارتکاب جرم در راستای وظایف نمایندگی معترف نباشد، لیکن در جرایم مشهود این موضوع بر

1- impeached

2- questioned

ضابطان و دادرسان به‌عنوان کنشگران عدالت کیفری محرز شود، مکلفاند فوراً ضمن خاتمه دادن به اقدامات خود، از ادامه تعقیب خودداری نمایند. آن‌گونه که پیش‌ازاین اشاره شد امکان انصراف از مصونیت پارلمانی ماهوی به جهت ارتباط آن با نظم حقوقی در نظام حقوقی ایران وجود ندارد، بنابراین حتی در فرضی که نماینده برخوردار از مصونیت به اراده و اختیار خود از آن صرف‌نظر نماید، این امر محملی برای تعقیب نبوده و در نتیجه ضابطان دادگستری نیز محملی برای اعمال اختیارات خود در خصوص جرایم مشهود ندارند. البته در نظام حقوقی انگلستان یک مورد استثنایی وجود دارد. به‌موجب بند یک ماده ۱۳ قانون افترای ۱۹۹۶ «در مواردی که رفتار شخص در مذاکرات پارلمانی یا در ارتباط با آن، موضوع رسیدگی اتهام افتراء است، عضو پارلمان می‌تواند تا جایی که موضوع مربوط به او است در جهت اهداف مذاکرات مجلس، از مصونیت قانون‌گذاری^۱ و حاکمیت قانون^۲ که مانع احضار و تحقیق او به دادگاه یا مرجعی غیر از پارلمان است، صرف‌نظر کند». در ادامه در بندهای دیگر این ماده شرایط مربوط به انصراف ذکر شده است. از جمله به‌موجب بند سه این ماده «انصراف یک شخص از مصونیت پارلمانی تأثیری بر اجرای آن در ارتباط با شخص دیگری که انصراف نداده است، ندارد.» بدیهی است در چنین مواردی که امکان انصراف توسط شخص برخوردار از مصونیت پیش‌بینی شده است، امکان اقدام و تعقیب توسط ضابطان و دادرسان وجود دارد.

در صورت ارتکاب جرم توسط نمایندگان مجلس در مواردی ممکن است در خصوص شمول یا عدم شمول مصونیت به جهت خروج نماینده از وظایف نمایندگی تردید حاصل شود. به‌عنوان نمونه برخی از حقوق‌دانان ارتکاب برخی از جرایم را به‌طور قطع خارج از حدود مصونیت دانسته‌اند و بیان داشته‌اند که ایفای وظیفه نمایندگی در اظهارنظر و رأی نباید بهانه‌ای برای تزییع حقوق مردم و وارد کردن لطمه به حیثیت و شئون مادی و معنوی اشخاص (نظیر فحاشی، هتک حرمت، تهمت، افشای اسرار خصوصی افراد و ...) و یا ترغیب عمومی به بی‌نظمی و آشوب (نظیر اعتصاب و

راهپیمایی ...) باشد. بدیهی است اگر چنین حالاتی از سوی نماینده پیش آید حاکمیت قوانین عمومی کشور برای نمایندگان مورد نظر، همانند سایر شهروندان به قوت خود باقی است و افراد مذکور را می‌توان مورد تعقیب قرار داد (هاشمی ۱۳۸۴: ۱۲۵؛ قاضی ۱۳۸۱: ۲۰۰؛ طهماسبی ۱۳۹۶: ۱۸۱؛ کریمی ۱۳۸۱: ۲۴۳ و ۲۴۴؛ صدر ۱۳۸۱: ۶۴)؛ لیکن نکته مهم در اینجا آن است که هرچند ممکن است بین ارتکاب این جرایم و وظایف نمایندگی تلازمی وجود نداشته باشد، لیکن این موارد از زمره مواردی است که در مظان ارتکاب آن‌ها در راستای وظایف نمایندگی است. در نظام حقوقی ایران محول نمودن تکلیف مقرر در تبصره یک ماده نه قانون نظارت بر رفتار نمایندگان مبنی بر تشخیص مصادیق اصل ۸۶ قانون اساسی و ماده ۷۳ آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی به هیئت نظارت موضوع آن قانون را می‌بایست در راستای شناسایی و تفکیک همین موارد مشکوک دانست. هرچند که تبصره یک ماده مذکور تشخیص مصادیق مشمول مصونیت را از وظایف هیئت نظارت دانسته است ولیکن در اصل امری که می‌بایست به هیئت واگذار می‌شد تفکیک موارد شمول و عدم شمول مصونیت باشد تا مراجع قضایی بتوانند با ارجاع موارد مشکوک به هیئت، حسب مورد مطابق نظر هیئت عمل نمایند و پیش‌بینی مجازات انتظامی از درجه پنج تا هفت به‌عنوان ضمانت اجرای تخلف از مقررات ماده مذکور در این راستا می‌تواند توجیه شود. در این راستا لازم است ارجاع امر به هیئت آن است که تحقیقات اولیه راجع به موضوع انجام شود و درعین حال با توجه به شبهه وجود مصونیت می‌بایست در خصوص تدابیر لازم در خصوص شخص متهم احتیاط نمود. نتیجه آن می‌شود که اقدامات اولیه در خصوص جرایم مشهود در خصوص اتهامات نماینده توسط ضابطان قابل انجام است و تحقیقات انجام‌شده جهت بررسی به هیئت ارسال می‌گردد. آنچه می‌توان این دیدگاه را تقویت نماید، عدم پیش‌بینی ضمانت‌اجراء در تبصره یک ماده ۹ قانون مذکور برای ضابطان دادگستری است.

گفتار دوم. مصونیت پارلمانی شکلی

مصونیت شکلی نمایندگان، مربوط به جرایمی است که خارج از شمول مصونیت ماهوی قرار دارد. در واقع در آن دسته از نظام‌های حقوقی که هر دو مصونیت پارلمانی

پذیرفته شده است، مصونیت شکلی مکمل مصونیت ماهوی است. با این توضیح در ادامه جایگاه حقوقی مصونیت پارلمانی شکلی و محدودیت‌های ضابطان در خصوص جرایم مشهود نمایندگان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بند اول. جایگاه حقوقی مصونیت پارلمانی شکلی

در اصل دوازدهم قانون اساسی مشروطیت به مصونیت شکلی نمایندگان اشاره شده بود. به موجب این اصل «به هیچ عنوان و به هیچ دست‌آویز کسی بدون اطلاع و تصویب مجلس شورای ملی حق ندارد متعرض اعضای آن بشود اگر احیاناً یکی از اعضاء علناً مرتکب جنحه و جنایتی شود و در حین ارتکاب جنایت دستگیر گردد باز باید اجرای سیاست درباره او با استحضار مجلس باشد». از آنجایی که در زمان تصویب قانون اساسی، مجلس سنا تشکیل نشده بود، ماده ۳۶ قانون اجازه اجرای نظامنامه انتخابات مجلس سنا این مصونیت را به نمایندگان مجلس سنا نیز تسری داد. «اعضای مجلس سنا مشمول مصونیت مذکور در اصل ۱۲ قانون اساسی خواهند بود». مصونیت مقرر در قانون اساسی مشروطه منحصر در ارتکاب جرایمی از درجه جنایت و جنحه بوده و به جرایم خلافی تسری نداشت و از این رو تشریفات ناظر به تعقیب جرایم خلافی تابع عمومات دادرسی کیفری مقرر بوده است.

برداشت حقوق دانان بر این است که این مصونیت اطلاق داشته و شامل تمامی جرایم اعم از مشهود و غیرمشهود می‌شد (رحمدل ۱۳۷۶: ۲۶۲)، لیکن نکته‌ای که کمتر به آن پرداخته شده، آن است که به موجب قسمت اخیر اصل ۱۲ قانون اساسی مشروطه «اگر احیاناً یکی از اعضاء ... در حین ارتکاب جنایت دستگیر شود باز باید اجرای سیاست درباره او با استحضار مجلس باشد». این قسمت بر این امر دلالت دارد که هر چند اجرای سیاست در جنایات علنی نیز منوط به استحضار مجلس است، لیکن دستگیری نماینده منافاتی با مصونیت تشریفاتی مقرر برای نماینده ندارد. از این رو ضابطان دادگستری می‌توانستند در خصوص جنایت‌های عمدی نمایندگان حسب شرایط مقرر در قوانین وقت اقدام به دستگیری مرتکب جرم نمایند. البته در ادامه در قوانین راجع به آیین‌نامه داخلی مجلس مقرراتی پیش‌بینی شد و محدودیت‌هایی برای قضات و ضابطان در نظر گرفته شد.

پس از انقلاب اسلامی در اصل ۷۱ پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به موضوع مصونیت تشریفاتی نمایندگان مجلس اشاره شد. «... اگر نماینده‌ای مرتکب جنحه یا جنایت مشهود شود مورد تعقیب قرار می‌گیرد، ولی جریان دستگیری او باید فوراً به آگاهی مجلس برسد و تحقیق و دادرسی باید با حضور نماینده مبعوث مجلس انجام پذیرد در صورتی که نماینده‌ای به ارتکاب جرم غیرمشهود متهم شود توقیف و بازداشت او قبل از محکومیت در دادگاه مشروط به سلب مصونیت از طرف مجلس است ولی محاکمه او در دادگاه صالح به صورتی که مزاحم ایفای وظیفه نمایندگی او در اثناء دادرسی نباشد و اجرای حکم قطعی دادگاه درباره او نیازی به سلب مصونیت ندارد» (اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۴: ۹۱۰). در این پیش‌نویس بین جرایم مشهود و غیرمشهود نماینده تفکیک شده و در موارد جرم مشهود مصونیت خاصی برای نماینده مجلس در نظر گرفته نشده بود و صرفاً تکلیف خاصی که وجود داشت آن بود که اولاً جریان دستگیری او می‌بایست فوراً به آگاهی مجلس برسد و ثانیاً تحقیق و دادرسی باید با حضور نماینده مبعوث مجلس انجام پذیرد. در خصوص جرایم غیرمشهود حدود مصونیت بیشتر است و امکان توقیف و بازداشت در مرحله قبل از محکومیت منوط به سلب مصونیت از طرف مجلس است، ولی محاکمه او در صورت عدم مزاحمت برای وظیفه نمایندگی و اجرای مجازات (و حتی حبس) منعی ندارد. در خصوص این پیش‌نویس به نحو تفصیل در مجلس خبرگان قانون اساسی بحث شد ولی در نهایت به تصویب نرسید (همان، ۹۳۸ - ۹۳۱).

نظریه مشورتی شماره ۷/۵۶۱۳ مورخ ۱۳۶۴/۱۰/۰۱ اداره حقوقی قوه قضاییه نیز بر عدم مصونیت شکلی نمایندگان اشاره دارد: «با توجه به اصل ۸۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نمایندگان مجلس شورای اسلامی در مقام ایفای وظایف نمایندگی در اظهار نظر و رأی خود کاملاً آزادند و نمی‌توان آن‌ها را به سبب نظراتی که در مجلس اظهار نموده‌اند یا آرائی که داده‌اند تعقیب کرد و مصونیت پارلمانی آن‌ها در این حدود است و مصونیت دیگری برای نمایندگان مجلس شورای اسلامی

در قانون اساسی و قوانین دیگر پیش‌بینی نشده است؛ بنابراین، چه قبل از انتخاب به سمت نمایندگی چه بعد از آن، مانند عموم، تابع مقررات آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات عمومی هستند» (آشوری ۱۳۹۷: ۳۰۱ و ۳۰۲).

در اینجا لازم به ذکر است که با تصویب قانون نظارت مجلس بر رفتار نمایندگان نیز تشریفات خاصی برای رسیدگی به اتهامات نمایندگان مجلس پیش‌بینی نشده است. با وجود آنکه به موجب ماده یک این قانون از جمله اهداف تشکیل هیئت نظارت بر نمایندگان «حفظ شأن و منزلت نمایندگان» بوده و در ماده دو این قانون از جمله صلاحیت‌های هیئت رسیدگی به «گزارش‌های واصله درباره ... اعمال مجرمانه» است، لیکن این رسیدگی صرفاً «از بُعد انتظامی» است و رسیدگی به جنبه مجرمانه این رفتارها ملازمه‌ای با رسیدگی قبلی هیئت ندارد.

با توجه به عدم پیش‌بینی مصونیت تشریفاتی در قانون اساسی و قوانین عادی پس از انقلاب اسلامی، در شرایط کنونی مصونیت تشریفاتی برای نمایندگان مجلس شورای اسلامی پیش‌بینی نشده و در صورت ارتکاب جرم توسط آنان در خارج از حدود اصل ۸۶ قانون اساسی، به مانند اشخاص عادی با آنان برخورد شده و در نتیجه حدود اختیارات و تکالیف مقرر برای ضابطان دادگستری نیز تابع عمومات قانون آیین دادرسی کیفری است.

بررسی موضوع در نظام حقوقی انگلستان نیز نشان از وضعیت مشابه در نظام حقوقی ایران دارد. در نظام حقوقی انگلستان نمایندگان مجلس اعیان و نمایندگان مجلس عوام فاقد مصونیت شکلی در خصوص جرایم ارتكابی خود (سواى موضوع آزادی در مذاکرات) هستند. بر این اساس در جریان جنگ جهانی دوم در یک مورد نماینده مجلس تحت بازداشت پیشگیرانه^۱ قرار گرفت، البته دستگیری به جهت مطالب مطروحه در مذاکرات پارلمانی نقض آزادی بیان بوده و قابل پذیرش نیست (Bradley & Ewing 2007: 224).

تنها مورد استثنایی که در بررسی تاریخی مصونیت شکلی برای نمایندگان مشاهده می‌شود، مربوط به مصونیت نمایندگان از توقیف به جهت عدم پرداخت دین در

دعاوی مدنی است؛ چراکه در نظام حقوقی انگلستان نیز مانند برخی دیگر از نظام‌های حقوقی امکان توقیف افراد به علت عدم توانایی در پرداخت دین و یا عدم توانایی در انجام تعهدات مالی وجود داشت که از این نوع مصونیت تعبیر به «آزادی از دستگیری»^۱ می‌شود.

حق «آزادی از دستگیری» که حتی قدیمی‌تر از حق «آزادی بیان»^۲ است امکان دستگیری اعضای معسر پارلمان را به جهت بدهی مدنی منع می‌کرد (European Center for Parliamentary Research and Documentation 2001: 44). بر این اساس در خصوص اعضای پارلمان از ۴۰ روز قبل از تشکیل پارلمان تا ۴۰ روز بعد از پایان آن امکان دستگیری وجود نداشت. این مصونیت برای اعضای مجلس اعیان فاقد محدودیت زمانی بود (Barnett 2002: 553).

این حق در قانون مزایای پارلمانی ۱۷۷۰^۳ نیز مورد تأیید قرار گرفت. این قانون که در اصل برای پیشگیری از تأخیر در رسیدگی‌های قضایی به جهت امتیازات اعضای مجلس وضع شده بود، امکان رسیدگی بدون تأخیر به دعاوی علیه نمایندگان پارلمان را پیش‌بینی نمود، لیکن در ماده دو مقرر داشت این موضوع «مشروط بر این است که این قانون نمی‌بایست عجالاً موجب شود که یکی از ... اعضای مجلس اعیان ... یا اعضای مجلس عوام بریتانیای کبیر، به جهت این دادخواست‌ها و یا رسیدگی‌ها دستگیر شده یا زندانی شود».

با توجه به اصلاحات قانونی صورت گرفته در نظام حقوقی انگلستان و حذف موارد توقیف اشخاص به جهت دین مدنی، در شرایط کنونی این مصونیت محدود نیز عملاً سالبه به انتفاع موضوع است. در این راستا «کمیته مشترک مزایای پارلمانی» در نخستین گزارش خود در سال ۱۹۹۹ بیان می‌دارد «آزادی از دستگیری در پرونده‌های مدنی می‌بایست منسوخ شود». در ادامه نیز تأکید می‌نماید که «این آزادی هرگز در پرونده‌های کیفری بکار نرفته است» (Joint Committee on Parliamentary Privilege, Parliamentary Privilege 1999).

---

1 - Freedom from Arrest

2 - Freedom of Speech

3 - Parliamentary Privilege Act 1770

مشابه همین دیدگاه در گزارش کمیته مشترک مزایای پارلمانی سال ۲۰۱۳ نیز مشاهده می‌شود (Joint Committee on Parliamentary Privilege, Parliamentary Privilege 2013 – 14). در بند ۲۵۴ این گزارش آمده است «... مزیت عدم دستگیری در موضوعات مدنی از سال ۱۸۷۰ به جهت لغو حبس به جهت دین در عمل چندان اثر عملی ندارد...». همین موضوع در بند ۲۵۷ نیز تکرار می‌شود: «مزیت عدم دستگیری در موضوعات حقوقی امروزه اثر اندکی دارد. ما بر این نظر هستیم که درست آن است که در هر پرونده‌ای اعم از حقوقی یا کیفری اعضای هر دو مجلس به نحو برابر با دیگر اشخاص باشند...». بالاخره در بند ۳۴ قسمت نتایج و توصیه‌های این گزارش آمده است: «مزیت عدم دستگیری در موضوعات حقوقی امروزه اثر اندکی دارد. ما بر این نظر هستیم که حق هر یک از اعضای پارلمان است که در هر پرونده‌ای اعم از حقوقی یا کیفری با موکلان خود برابر باشند...». با توجه به مطالب مطروحه می‌توان گفت در شرایط کنونی در هیچ‌یک از نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان موضوع مصونیت پارلمانی شکلی پذیرفته نشده است و نمایندگان در صورت ارتکاب جرم با دیگر شهروندان برابر می‌باشند.

بند دوم. محدودیت‌های اختیارات ضابطان در مصونیت پارلمانی شکلی

آن‌گونه که بیان شد در نظام حقوقی ایران و انگلستان موضوع مصونیت پارلمانی شکلی پذیرفته نشده است، لیکن در آن دسته از نظام‌های حقوقی که مصونیت پارلمانی به رسمیت شناخته شده (مانند ایران در دوره انقلاب مشروطه) جرم مشهود استثنایی بر مصونیت پارلمانی تشریفاتی است و اکثر قوانین اساسی، جرایم مشهود نمایندگان را مشمول اصل مصونیت ندانسته‌اند.^۱ لذا دستگیری و تعقیب اعضای

---

۱ - به‌عنوان نمونه پس از آنکه در ماده ۱۰۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان موضوع مصونیت ماهوی اعضای شورای ملی افغانستان ذکر شده است در ادامه در ماده ۱۰۲ آمده است که: «هرگاه عضو شورای ملی به جرمی متهم شود، مأمور مسئول از موضوع به مجلسی که متهم عضو آن است، اطلاع می‌دهد و متهم تحت تعقیب عدلی قرار گرفته می‌تواند. در مورد جرم مشهود، مأمور مسئول می‌تواند متهم را بدون اجازه مجلسی که او عضو آن است، تحت تعقیب عدلی قرار دهد و گرفتار نماید.»

در هر دو حالت، هرگاه تعقیب عدلی قانوناً توقیف را ایجاب کند، مأمور مسئول مکلف است موضوع را بلافاصله به اطلاع مجلس مربوط برساند و تصویب آن را حاصل نماید. اگر اتهام در هنگام تعطیل شورا صورت بگیرد، اجازه گرفتاری یا توقیف از هیئت اداری مجلس مربوط حاصل می‌گردد و موضوع به نخستین جلسه مجلس مذکور جهت اخذ تصمیم ارائه می‌شود.»

مجلس که در معرض چنین اتهامی قرار گرفته باشند بدون احتیاج به تشریفات خاص یا لزوم تصویب مجلس بلاشکال است.

عدم مصونیت پارلمانی در جرایم مشهود در همه جا یکسان نیست. چنانچه طبق اصل ۱۲ قانون اساسی مشروطه، نمایندگان که مرتکب جرایمی از نوع خلاف می‌شدند، بدون اجازه پارلمان قابل تعقیب بودند و علت آن این بود که مجازات مقرر اعم از جریمه نقدی و یک یا چند روز حبس، مابینتی با انجام وظایف نمایندگی نداشت، در جمهوری فدرال آلمان نیز مصونیت پارلمانی فقط تا یک روز پس از ارتکاب جرم ادامه دارد (شیخ‌الاسلامی ۱۳۸۵: ۱۵۷). در اصل ۲۶ قانون اساسی فرانسه نیز باوجود آنکه اصل مصونیت شکلی نمایندگان را پذیرفته، لیکن در خصوص جرایم مشهود قابل‌پذیرش ندانسته و امکان دستگیری و تعقیب و توقیف نماینده را در جرایم مشهود بدون نیاز به اخذ مجوز از پارلمان ممکن دانسته است.^۱

در کشور انگلستان دستگیری اعضای پارلمان به‌مانند افراد عادی است، لیکن دستگیری در محوطه پارلمان منوط به آن است که در صورتی که دستگیری در زمان برگزاری مجلس باشد، اجازه رئیس مجلس عوام اخذ شود و اینکه دستگیری به نحوی انجام شود که حداقل تعارض با مذاکرات پارلمانی را داشته باشد. این موضوع در سال ۲۰۰۸ مطرح شد و دفتر عضو مجلس عوام در محل این مجلس توسط نیروی پلیس مورد بازرسی قرار گرفت. اقدام پلیس بدون اخذ مجوز مرجع قضایی و در حال تعطیلی پارلمان بود. رئیس مجلس^۲ بیان کرد هرچند اقدامات پلیس مغایر با امتیازات پارلمانی نبوده، لیکن بهتر آن است که اختیار بازرسی پلیس در قلمرو پارلمان مگر در صورت وجود مجوز برای بازرسی از موارد خاص و اجازه رئیس مجلس اجرا نشود (Carroll 2017: 234 & 235).

در کشور انگلستان موضوع دیگری که در خصوص مصونیت کیفری شکلی مطرح است آنکه اگر یکی از اعضای مجلس به اتهام کیفری دستگیر شود، مجلس مربوطه

---

1 - France Constitution of October 4, 1958

2 - Speaker

می‌بایست فوراً در خصوص دستگیری و ماهیت اتهام اطلاع یابد (Leopold 1998: 82). همچنین در موردی که یکی از اعضای پارلمان محکوم به مجازات حبس می‌شود می‌بایست این موضوع به پارلمان اطلاع داده شود. البته در صورتی که شخص در حال گذراندن حبس به‌عنوان عضو پارلمان انتخاب شود، چنین اطلاعی ضروری نیست (Hardt 2013: 119). در نظام حقوقی ایران در خصوص رسیدگی به اتهامات نمایندگان مجلس شورای اسلامی برخلاف برخی دیگر از مقامات که در اصل ۱۴۰ قانون اساسی به آن‌ها اشاره شده است، نیازمند اطلاع مراجع خاصی نیست.^۱ با توجه به مطالب مطروحه در صورت مواجهه ضابطان با جرایم مشهود خارج از مصونیت ماهوی نمایندگان مجلس احکام عام مقرر در خصوص مواجهه با جرایم مشهود قابلیت اجرایی داشته و امتیازات خاصی در خصوص نمایندگان مجلس پیش‌بینی نشده است، لیکن موضوعی که در عمل مطرح می‌شود آن است که با توجه به آنکه اختیارات محول به ضابطان دادگستری در موضوع مشهود (ماده ۴۴ قانون آیین دادرسی کیفری) تابع ضرورت است، ضابط در مقام تشخیص اقدامات ضروری (مثلاً در دستگیری متهم) می‌بایست وضعیت مرتکب را در نظر بگیرد.

نتیجه‌گیری

در نظام‌های حقوقی ایران (به‌موجب اصل ۸۶ قانون اساسی) و انگلستان (به‌موجب ماده نه منشور حقوق ۱۶۸۹) مصونیت ماهوی نمایندگان مورد پذیرش قرار گرفته است. از وجوه اشتراک این مصونیت در این دو نظام حقوقی آن است که برای شمول مصونیت می‌بایست رفتار نماینده در چارچوب وظایف نمایندگی باشد و در هر دو نظام حقوقی برای صدق وظایف نمایندگی (و به تبع آن شمول مصونیت) مکان مجلس یا پارلمان موضوعیت نداشته و چه بسا رفتارهایی در خارج از مکان مجلس و پارلمان نیز مشمول مصونیت شود. در مقابل تفاوت مهم آن است که در نظام حقوقی ایران یکی از مهم‌ترین شرایط برای بهره‌مندی از مصونیت پارلمانی آن است که

---

۱ - برخی از حقوق‌دانان ایرانی در خصوص رسیدگی به اتهام نمایندگان مجلس بیان داشته‌اند که «مراجع قانونی باید مطابق آیین‌نامه داخلی مجلس وقوع جرم توسط نماینده را به اطلاع رئیس مجلس برساند.» (گلدوست جویباری، ۱۳۹۶: ۵۳) لیکن چنین تکلیفی در قوانین ملاحظه نمی‌شود.

شخص نماینده مجلس باشد و اشخاص دیگر نمی‌توانند به جهت اظهارات و یا رفتارهایی که در مجلس دارند، به مصونیت پارلمانی استناد نمایند و این در حالی است که در نظام حقوقی انگلستان مصونیت پارلمانی محدود به نمایندگان نیست و شامل اشخاص دیگری که در مذاکرات پارلمانی مشارکت می‌کنند، نیز می‌شود.

در مواردی ممکن است در خصوص شمول و یا عدم شمول مصونیت به جهت خروج نماینده از وظایف نمایندگی تردید حاصل شود، در این راستا در نظام حقوقی ایران مرجع تشخیص، هیئت نظارت موضوع قانون نظارت مجلس بر رفتار نمایندگان است. مراجع قضایی با ارجاع موارد مشکوک به هیئت، حسب مورد مطابق نظر هیئت عمل می‌نمایند. لازمه ارجاع امر به هیئت آن است که تحقیقات اولیه راجع به موضوع انجام شود و درعین حال با توجه به شبهه وجود مصونیت می‌بایست در خصوص تدابیر لازم در خصوص شخص متهم احتیاط نمود. نتیجه آن می‌شود که اقدامات اولیه در خصوص جرایم مشهود در خصوص اتهامات نماینده توسط ضابطان قابل انجام است و تحقیقات انجام شده جهت بررسی به هیئت ارسال می‌گردد. آنچه می‌تواند این دیدگاه را تقویت نماید، عدم پیش‌بینی ضمانت‌اجراء در تبصره یک ماده نه قانون مذکور برای ضابطان دادگستری است.

مصونیت ماهوی مانع هرگونه تعقیب کیفری بوده و در نتیجه ضابطان دادگستری نیز در مواجهه با آن از هیچ‌یک از اختیارات مربوط به جرایم مشهود برخوردار نیستند. مشابه همین وضعیت در نظام حقوقی انگلستان نیز متصور است و به موجب ماده نه منشور حقوق ۱۶۸۹ هرگونه احضار و تحقیق از سوی مقاماتی (غیر از خود پارلمان) ممنوع است. البته در خصوص شرکا و معاونان جرم در صورت عدم برخورداری از مصونیت، اختیارات ضابطان به قوت خود باقی است.

مصونیت شکلی مکمل مصونیت ماهوی است. در نظام حقوقی ایران در زمان حاکمیت قانون اساسی مشروطه این مصونیت مورد پذیرش واقع شده بود ولیکن در قوانین کنونی چنین مصونیتی برای نمایندگان پیش‌بینی نشده است. با توجه به عدم پیش‌بینی مصونیت تشریفاتی در قانون اساسی و قوانین عادی پس از انقلاب اسلامی، در شرایط کنونی در صورت ارتکاب جرم توسط آنان در خارج از حدود اصل ۸۶

قانون اساسی، به مانند اشخاص عادی با آنان برخورد شده و در نتیجه حدود اختیارات و تکالیف مقرر برای ضابطان دادگستری نیز تابع عمومات قانون آیین دادرسی کیفری است و در قانون نظارت مجلس بر رفتار نمایندگان نیز تشریفات خاصی برای رسیدگی به اتهامات نمایندگان مجلس پیش‌بینی نشده است. بررسی موضوع در نظام حقوقی انگلستان نیز نشان از وضعیت مشابه در نظام حقوقی ایران دارد. در نظام حقوقی انگلستان نمایندگان مجلس اعیان و نمایندگان مجلس عوام فاقد مصونیت شکلی در خصوص جرایم ارتكابی خود می‌باشند.

فهرست منابع

- اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی (۱۳۶۴)، صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج دوم، چ اول، تهران، اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۷)، حقوق جزای عمومی، ج سوم، چ هفدهم، تهران، میزان.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۸۳)، نگهداری تحت نظر در: جمعی از نویسندگان، علوم جنایی: مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری، چ اول، تهران، سمت.
- انوری، حسن (۱۳۸۲)، فرهنگ بزرگ سخن، ج هفتم، چ دوم، تهران، سخن.
- آشوری، محمد (۱۳۹۷)، آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ بیستم، تهران، سمت.
- خالقی، علی (۱۳۹۵)، آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ سی‌ام، تهران، شهر دانش.
- دادفر، حبیب (۱۳۳۲)، مصونیت پارلمانی، مجله کانون وکلا، شماره ۳۳.
- دفتر بررسی‌های حقوقی (۱۳۸۰)، نظرات حقوق دانان کشور در خصوص مصونیت پارلمانی نمایندگان، مرکز پژوهش‌های مجلس، گزارش شماره ۶۳۳۲.
- رحمدل، منصور (۱۳۹۶)، آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ سوم، تهران، دادگستر.
- رحمدل، منصور (۱۳۷۶)، بررسی تطبیقی مصونیت پارلمانی در دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی، فصلنامه ۱۵ خرداد، شماره ۲۸.

- شیخ‌الاسلامی، سیدمحسن (۱۳۸۵)، مطالعه تطبیقی مصونیت پارلمانی در حقوق اساسی ایران و برخی از کشورهای جهان، نشریه حقوق اساسی، شماره‌های ۶ و ۷.
- صدر، حسین (۱۳۸۱)، مصونیت نمایندگان در ایران و بررسی مقایسه‌ای آن با کشورهای انگلستان و فرانسه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه تهران.
- ضیایی، سیدياسر و آیت‌اله جلیلی مراد (۱۳۹۳)، قلمرو شکلی و ماهوی مصونیت پارلمانی، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۴۱.
- طهماسبی، جواد (۱۳۹۶)، آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ سوم، تهران، میزان.
- طهماسبی، جواد (۱۳۸۲)، مصونیت پارلمانی، دوماهنامه دادرسی، شماره ۴۲.
- قاسمی، مسعود (۱۳۹۷)، مشهودانگاری جرم در حقوق کیفری شکلی در: نجفی-ابرنادآبادی، علی حسین (زیر نظر)، دایره المعارف علوم جنایی، چ سوم، چ اول، تهران، میزان.
- قاضی، ابوالفضل (۱۳۸۱)، بایسته‌های حقوق اساسی، چ نهم، تهران، میزان.
- کریمی، عباس (۱۳۸۱)، نقدی بر تفسیر شورای نگهبان درباره حدود مصونیت پارلمانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸.
- گلدوست جویباری (۱۳۹۶)، رجب، آیین دادرسی کیفری، چ دهم، تهران، میزان.
- مشهدی، سیده لاله (۱۳۸۸)، مصونیت پارلمانی در حقوق ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه تبریز.
- ناجی‌زواره، مرتضی (۱۳۹۵)، آشنایی با آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ دوم، تهران.
- نجفی‌بقا، طیبه (۱۳۹۲)، رویکرد حقوق کیفری ایران به مصونیت پارلمانی با تأکید بر قانون نظارت مجلس بر رفتار نمایندگان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه قم.
- وکیلان، حسن (۱۳۹۰)، مبانی و شیوه‌های اعمال نظارت بر رفتار نمایندگان پارلمان، فصلنامه مجلس و راهبرد، شماره ۶۸.

- هاشمی، سیدمحمد (۱۳۸۴)، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج دوم، چ
نهم، تهران، میزان.

- Antoine, Rose-Marie Belle, Commonwealth Caribbean law and Legal Systems, Routledge-Cavendish, 2009.
- Barnett, Hilaire, Constitutional and Administrative Law, Cavendish, London, 2002.
- Bradley, Anthony Wilfred & Keith D. Ewing, Constitutional and administrative law, Pearson, 2007.
- Carroll, Alex, Constitutional and Administrative Law, Ninth Edition, Pearson, 2017.
- European Center for Parliamentary Research and Documentation, Rules on Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union, European Centre for Parliamentary Research and Documentation, Bruselas, 2001.
- Foster, Steve & Mark Ryan, Unlocking Constitutional and Administrative Law, Routledge, 2014.
- Garner, Bryan A. Black's Law Dictionary, Ninth Edition, West, 2009, 817.
- Hardt, Sascha, Parliamentary immunity: a comprehensive study of the systems of parliamentary immunity of the United Kingdom, France, and the Netherlands in a European context, Doctoral Dissertation of Maastricht University, 2013.
- Joint Committee on Parliamentary Privilege, Parliamentary Privilege - First Report, 1999.
- Joint Committee on Parliamentary Privilege, Parliamentary Privilege, 2013 - 14.
- Leopold, P. 'The Application of the Civil and Criminal Law to Members of Parliament and Parliamentary Proceedings', in: Oliver, Dawn, and Gavin Drewry (eds.), The Law and Parliament, London, Butterworths, 1998.
- Munro, Colin R. Studies in Constitutional Law, 2nd edn. London: Butterworths, 1999.
- Nasrawin, Laith K, Parliamentary Privilege and the Laws of Corruption for Members of the UK Parliament, European Journal of Social Sciences, 21.2, 2011.
- Power, Greg, Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct: A Guide for Parliamentarians, London, 2009.
- Young, George & David Heath, Parliamentary Privilege, 2012.

